

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-4170-654X

ПАМПУРА Світлана Юріївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-5817-4607

ДЬЯЧЕНКО Анастасія Павлівна,

студентка,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0009-0005-9891-7056

Україна

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Будь-яка мова перебуває в стані постійного розвитку. Одним із джерел збагачення лексичного складу мови є запозичення – процес проникнення й адаптації мовних елементів з однієї мови в іншу. Запозичення збільшує словниковий склад мови, служить основою для утворення нових коренів, словотвірних елементів і розширює коло понять, які використовуються в різних галузях. У більшості випадків запозичення чужих слів супроводжується засвоєнням технологічних, культурних, соціальних та інших інновацій.

Словниковий склад української мови формувався впродовж багатьох століть. Значна кількість чужомовних запозичень потрапили до української мови внаслідок контактів з іншими країнами – Францією, Іспанією, Німеччиною, Польщею, Італією тощо. Слова іншомовного походження налічують приблизно 10% від загального складу.

Залежно від мови-джерела запозичення називають англіцизмами (запозичення з англійської мови), полонізмами (запозичення з польської мови), арабізмами та ін. Слова, що потрапили до української мови з Франції, називають галліцизмами. Саме слово походить від латинського *Gallicismus*, що у французькій мові змінилося на *Gallicisme* та означає слово або вираз, запозичений, або такий, що походить із французької мови.

В академічній монографії сучасної української літературної мови зазначено, що французькі слова починають помітно проникати в українську мову порівняно пізно (XVII–XVIII ст.), спочатку через польську, а пізніше – головним чином за посередництвом російської мови. Українські літописи кінця XVII – першої половини XVIII ст. вже засвідчили кілька десятків запозичень із французької мови: амністія, артилерія, атакувати, інженер, квартира, компанія, міністр, партія, презентувати, претензія, регламент. У другій половині XVIII – XIX ст. засвоєння галліцизмів у слов'янські мови було пов'язане з поширенням політичних ідей, культури, витворів мистецтва тощо.

Виділяють такі етапи засвоєння галліцизмів українською мовою: 1) XI століття – донька Ярослава Мудрого Анна одружується з королем Франції Генріхом I і стає королевою Франції. У цей період починається процес проникнення французьких запозичень в українську мову; 2) XVI–XVIII століття – проникнення запозичень із французької мови за посередництвом російської культури, де в цей період спостерігався культ Франції та всього французького; 3) XIX–XX століття – запозичені слова з французької мови відповідають останнім модним тенденціям та вважаються найбільш престижними; 4) XX–початок XXI століття – актуалізація та активне вживання нових запозичень в українській мові. До кінця XIX століття найбільший вплив на мовну культуру європейських країн мала Франція. Розквіт культури, науки й мистецтва, розширення міжнародних зв'язків й авторитету Франції в Європі активізували «французький вплив» на мову не тільки тих держав, які мали спільні кордони з Францією, але й України.

Серед основних причин появи запозиченої лексики виділяють екстра- та інтралінгвальні. Серед позамовних виділяють політичні, економічні та культурні зв'язки між країнами; внутрішньомовних – потребу в збагаченні мовної структури, уникненні явища полісемії, диференціації наявних понять. Потрапивши в іншу мову, запозичення зазнають процесу асиміляції, який полягає в трансформації фонетичної системи, граматичної будови й семантичного змісту згідно з внутрішніми законами мови. Зважаючи на це, у мовознавстві виділяють фонетичний, морфологічний і графічний аспекти асиміляції запозичень.

Запозичення на сьогодні є одним із потужних засобів поповнення складу українських терміносистем, про що свідчить залучення великої кількості іншомовних лексем до термінологічного фонду різних галу-

зей знань. Окреслення французьких запозичень у словниковому складі української мови становить значні труднощі насамперед через складність встановлення джерела запозичення. У лексикографічній практиці часто існують протилежні погляди на джерела появи в українській мові багатьох запозичень; водночас чимало лексем і досі не охоплено етимологічними дослідженнями.

Потрапляючи до української мови, запозичені слова змінювалися відповідно до її функціонально-стилістичних норм і фонетичних та граматичних закономірностей, засвоювались у графічній, звуковій та граматичній системах української мови. Графічним засвоєнням іншомовного слова є його написання українськими буквами згідно з правилами українського правопису (фр. *paltot* – укр. пальто). При фонетичному засвоєнні галліцизмів звуки, не властиві українській мові, замінюються на українські, подібні до них за своїм звучанням (укр. брикет із фр. *briguette*).

Більш істотних змін зазнають запозичувані з французької мови слова в їхньому морфологічному оформленні: замість артикля показником роду виступає флексія: фр. *la mode* – мода; *la révolution* – революція; дуже часто змінюється значення роду. Іменники, що закінчуються на твердий приголосний, в українській мові, як правило, чоловічого роду. На цій же підставі в українській мові набули значення чоловічого роду іменники, які в мові-джерелі мали інакший рід, напр., фр. *la banque*, *la cascade*, *la seanse* – банк, каскад, сенс. І навпаки, ті слова, що закінчуються на о, е й належать у французькій мові до чоловічого роду (*le bureau*, *le trumeau*, *le foyer*) або жіночого роду (*la pureé*), в українській мові вживаються як іменники середнього роду – бюро, трюмо, фое, пюре.

При запозиченні більшість слів зберігає місце наголосу мови-донора – у французькій мові наголошується, як правило, останній склад. Зміну місця наголосу при адаптації зумовлює дія закону аналогії або вплив мови-посередника.

Для слів, запозичених із французької мови, є характерними такі фонетико-морфологічні особливості: 1) звукосполучення уа: ампуа, вуаль, експлуатація; 2) звукосполучення ам, ан перед приголосними: аванс, авантюра, конферансьє, пансіон, 3) пом'якшення губних і шиплячих перед -у: бюро, гравюра, кювет; 4) суфікси -аж, -ант, -анс, -ер, -он: арбітраж, шантаж, десант, баланс, режисер, шофер, бульйон; 5) невідмінювані іменники з кінцевими наголошеними голосними [e], [i], [o]: ательє, драже, журі, жабо.

Мовознавці виділяють такі головні лексико-семантичні групи запозичень із французької мови: 1) суспільно-політична термінологія: абсолютизм, авантюра, агресивний, альтернатива, асамблея, аташе, бенкет, буржуа, бюлетень, бюро, бюрократ, візит, гарантія, дебати, дебют, девіз, демарш, демонстрація, департамент, депеша, егоїзм, експропріація, журі, ідеаліст, імперіалізм, ініціатор, ініціатива, інтрига, інтриган, кар'єра, кар'єризм, комюніке, мораліст, мораль, націоналізм, опортунізм, пансіон, парламент, політика, прем'єр, режим, саботаж, транспарант, туризм, турне, шантаж, шеф; 2) слова, пов'язані з мистецтвом та літературою: акомпанемент, актор, альбом, ампула, анонс, ансамбль, антракт, артист, афіша, балет, барельєф, бемоль, бравурний, буфонада, бюст, ваза, віньєтка, водевіль, гравюра, грим, дисонанс, ескіз, жанр, кадр, каламбур, кларнет, мотив, натюрморт, палітра, п'єса, роль, романс, рояль, силует, суфлер, сюжет, сюїта, тембр, увертюра, шедевр; 3) військова та морська лексика: абордаж, авангард, ар'єргард, аванпост, авіатор, амбразура, ангар, армія, арсенал, база, баржа, барикада, батарея, бівуак, бомба, бригада, гарнізон, гвардія, дезертир, демаркація, демобілізація, десант, дивізіон, дирижабль, дислокація, ешелон, інтендант, кавалерія, калібр, канонада, капітан, команда, міна, мінер, парашут, партизан, флот, флотилія, фронт; 4) фінансово-економічна термінологія: аванс, акциз, акціонер, акція, баланс, банк, тариф; 5) технічна термінологія: автомобіль, екіпаж, кабіна, карбюратор, монтаж, ресора, таксі, фара, шасі, шосе; 6) лексика з будівництва, архітектури, місця впорядкування тощо: авеню, алея, бельетаж, бульвар, вестибюль, віадук, оранжерея, панно, тамбур, тераса, тротуар, фасад, фое; 7) назви одягу й тканин: блуза, бордо, вуаль, велюр, габардин, драп, капюшон, кашне, костюм, пальто, трикотаж, фетр, фланель; 8) назви предметів побуту, розкоші тощо: абажур, браслет, брильянт, буфет, канапа, маскарад, люстра, одеколон, порт'єра, пудра, ридикюль, сервіз, туалет, флакон; 9) кулінарна лексика: антрекот, вінегрет, гарнір, десерт, делікатес, желатин, філе. Для більш детального вивчення окремих лексико-семантичних груп використовують галузеві словники.

Окремі питання, присвячені засвоєнню галліцизмів українською мовою, порушували у своїх дослідженнях такі українські науковці, як Є. С. Ємельянова, Ю. М. Топчій, Л. Б. Думанська та ін. Так, аналізуючи особливості граматичного освоєння галліцизмів у сучасній українській мові, Є. С. Ємельянова розглядає особливості пристосування лексики французького походження, зокрема, такі граматичні ознаки та випадки: збереження або зміни

роду окремих груп слів; набуття окремими іменниками французького походження в українській мові середнього роду, який відсутній у французькій мові; втрата артиклів у французьких словах у процесі адаптації в українській мові; використання окремих слів французького походження лише в однині або лише в множині; наявність невідмінюваних іменників серед запозичень із французької мови; адаптація в українській мові французьких прикметників та прийменникових утворень як іменників; запозичення прикметників і дієслів французького походження.

Низка наукових праць і статей мовознавців присвячена дослідженню ролі французьких запозичень у терміносистемі різноманітних сфер української мови; аналізу результатів морфологічної адаптації слів французького походження в сільськогосподарській термінології; дослідженню проблеми стандартизації термінів, які походять з французької мови, зокрема проблему функціонування термінів, що передаються двовидовими дієсловами, які мають одну форму й для позначення доконаної дії, і для позначення дії недоконаної; спробам характеризувати основні тенденції граматичної адаптації слів іншомовного походження та складності визначення роду галліцизмів-субстантивів у лексичному складі української мови; обґрунтуванню критеріїв виділення французьких запозичень у лексичному складі української мови, а також визначенню принципів становлення їхніх джерел, розгляду архітектурних термінів французького походження та їхньої ролі в лексико-семантичному аспекті сучасної української мови.

Стосовно лексичні запозичень із французької мови у різних сферах використання автори зауважують, що на сучасному етапі розвитку української мови одні запозичення замінюються на інші: фр. авангардний – лат. прогресивний; тат. чемодан – фр. валіза; гол. зонт (-ик) – фр. парасоля; фр. консьєрж – нім. вахтер (у будинку); нім. галстук – фр. краватка. Крім того, в українській мові рівноправно співіснують окремі англіцизми й галліцизми, наприклад: мейкап – макіяж; сленг – жаргон; дизайнер (одягу) – кутюр'є, модельєр; бос – шеф; секонд-хенд – комісійний; бізнесмен – комерсант. Також мовознавці умовно розподіляють французькі запозичення на такі групи: слова, пов'язані з мистецтвом; фінансово-економічна сфера; назви суспільно-політичних понять; технічна термінологія; назви одягу, сфера моди; назви приміщень; побутові слова, назви предметів розкоші; їжа, сфера та заклади харчування.

Досліджуючи процес запозичення й асиміляції як наслідок міжкультурної комунікації, лінгвісти Н. В. Гадрєєва та А. В. Агеєва відносять

до галліцизмів такі лексичні групи: 1) лексеми з характерними ознаками французької мови, наприклад: бюро, меню, портрет, мадемуазель, будуар тощо; 2) лексеми, які зберегли особливості вимови, властиві французькій мові, а також близьке до початкового значення, наприклад: камзол, сорт, скелет тощо; 3) лексеми, запозичені з інших мов через посередництво французької зі збереженням значення, набутого у французькій мові: фундамент, магазин, комедія, генерал тощо. Також дослідницями було виділено такі характерні ознаки французької лексики: буквосполучення уа, фл, гл, ль (круасан, кулуари, гламур тощо); перша буква у багатьох словах е (емансипація); закінчення -аль, -ель, -єр, -он, -анс, -ант, -аж (аваль, гарант, татуаж тощо); префікси сюр-, дез- (сюрреалізм, дезінформація); слова з префіксами прем'єр-, гала-, прес-, порт-, аван- (прем'єр-міністр, гала-концерт, прес-конференція, портмоне, авангард); кінцеві звуки (літери) ю, і, о, е (меню, резюме, травесті, індіго).

Класифікацію французьких запозичень із урахуванням їхньої різноманітності було запропоновано Ю. Ю. Авер'яновою: екзотизми – слова французького походження, які називають предмети та явища чужої культури (*laumoniere, office de tourisme* тощо); прямі запозичення – еквівалент французького слова в мові засвоєння (*béret* – берет); «мовна гра» – коли одиниці різних мов використовуються для досягнення певного ефекту; професійні терміни – поняття з міжнародної термінології представників однієї професії (*haute couture, prêt-à-porter*); номінативні поняття – слова, які не мають однослівного еквівалента в мові засвоєння (*après-ski* або *pied à terre*); експресивно забарвлені слова – які несуть емоційне, образне сприйняття слова (*la femme fatal*). Також автором було виділено такі функції запозиченої лексики: 1) термінологічна – використання іншомовної лексики у професійному спілкуванні; 2) номінативна – позначенням понять і явищ, для яких не існує слів-відповідників у мові засвоєння; 3) культурологічна – відображення іноземних реалій; 4) експресивна – засіб виразності тексту.

Сучасна українська мова має високий рівень запозичень, і питання про причини їх виникнення та функціонування здавна цікавило лінгвістів. Мова подібна до живого організму, вона народжується, росте, розвивається, частково мігрує, поповнюється, та, зрештою, застаріває. Завдяки зміцненню міжнародних зв'язків відбувається інтернаціоналізація певної частини лексичного складу тих чи інших мов.